Rozdział 14

Wpływ wiedzy finansowej na gromadzenie oszczędności emerytalnych

Magdalena Swacha-Lech*

Wprowadzenie

Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych w USA, Japonii, Chinach, Rosji, Australii, Nowej Zelandii, jak i w wielu krajach Europy, w tym także i w Polsce, jako najmniej wyedukowane finansowo grupy jawią się najczęściej: kobiety, osoby młode, osoby z niskim wykształceniem oraz wykazujące niskie poziomy uzyskiwanych dochodów.

Brak wiedzy finansowej wpływa na zachowania finansowe jednostek. Osoby z niskim poziomem wiedzy finansowej częściej podejmują bowiem nieoptymalne decyzje finansowe. Rezultaty badań uzyskane przez naukowców dowodzą, że osoby należące do tej grupy społeczeństwa wykazują mniejszą aktywność na rynku akcji¹, ponoszą wyższe koszty związane z inwestycjami dokonywanymi w funduszach inwestycyjnych², zawierają umowy kredytowe oraz pożyczkowe wiążące się z wyższymi kosztami³.

Szczególny obszar zainteresowań naukowców stanowią także zachowania finansowe osób charakteryzujących się niskim poziomem wiedzy finansowej, odnoszące się wyłącznie do kredytów hipotecznych. W tej sferze odnotowano następujące

* Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wydział Ekonomii, Zarządzania i Turystyki, Katedra Finansów i Rachunkowości.

1 M. van Rooij, A. Lusardi, R. Alessie, *Financial Literacy and Stock Market Participation*, „Journal of Financial Economics” 2011, Vol. 101, No. 2, Elsevier.

2 J. Hastings, L. Tejeda-Ashton, *Financial Literacy, Information, and Demand Elasticity: Survey and Experimental Evidence from Mexico*, NBER Working Paper No. 14538, 2008.

3 A. Lusardi, P. Tufano, *Debt Literacy, Financial Experiences, and Overindebtedness*, NBER Working Paper No. 14808, 2009.

zachowania: skłonność do angażowania się w kredyty wymagające poniesienia wysokich kosztów⁴ oraz brak inicjatyw refinansowania kredytów zmierzających do zamiany wyższego oprocentowania na niższe przy okazji spadających stóp procentowych⁵. Przeprowadzone badania ujawniają ponadto, że wykazywany poziom wiedzy finansowej wpływa także na sferę oszczędności. Osoby z niską wiedzą gromadzą mniej oszczędności emerytalnych⁶. Tymczasem niewystarczający poziom tych oszczędności to poważny problem, który powinien być rozpatrywany zarówno z punktu widzenia przyszłej jakości życia jednostki, jak i jako zagrożenie w wymiarze makroekonomicznym.

W tym kontekście obszarem zainteresowań niniejszego opracowania stał się problem gromadzenia oszczędności emerytalnych w grupach społeczeństwa cechujących się szczególnie niskim poziomem wiedzy finansowej. Główny cel artykułu stanowi ukazanie wpływu poziomu wiedzy finansowej na gromadzenie oszczędności emerytalnych.

W artykule wykorzystano wyniki badań dotyczących poziomu wiedzy finansowej społeczeństwa oraz jej wpływu na gromadzenie oszczędności emerytalnych, opracowanych w latach 2010–2015 w: USA, Japonii, Chinach, Rosji, Australii, Nowej Zelandii, Chile, Szwecji, Niemczech, we Włoszech, Francji oraz w Polsce. Dane empiryczne wykorzystane do analizy zachowań finansowych w obszarze oszczędności emerytalnych dokonanej w tych grupach społecznych, które cechują się niskim poziomem wiedzy finansowej w Polsce, zgromadzono na podstawie badania własnego zrealizowanego w okresie 27.02–01.03.2013 roku. Badanie przeprowadzone zostało metodą CAWI (*Computer Assisted Web Interview*) na próbie 1000 osób we współpracy z Interaktywnym Instytutem Badań Rynkowych.

14.1. Oszczędzanie na emeryturę vs problem niskiej wiedzy finansowej – przegląd literatury przedmiotu

C. Song wskazuje, że istnieją dwa główne nurty badawcze uzasadniające problem zbyt niskiego poziomu oszczędności w USA. Pierwszy z nich podkreśla znaczenie niskiej wiedzy finansowej, a jego reprezentanci to A. Lusardi oraz O. Mitchell. Drugie podejście koncentruje się zaś na zagadnieniu samokontroli i odraczaniu

4 D. Moore, *Survey of Financial Literacy in Washington State: Knowledge, Behavior, Attitudes, and Experiences*, Technical Report No. 03-39, Social and Economic Sciences Research Center, Washington State University, 2003.

5 J. Campbell, *Household Finance*, „Journal of Finance” 2006, Vol. 61.

6 J.R. Behrman, O.S. Mitchell, C. Soo, D. Bravo, *Financial Literacy, Schooling, and Wealth Accumulation*, NBER WP 16452, 2010.

momentu rozpoczęcia oszczędzania i można je odnaleźć w publikacjach takich badaczy, jak: D. Laibson, J. Choi, B. Madrian czy D. Shea⁷.

Badania przeprowadzone przez naukowców reprezentujących pierwszy z wymienionych nurtów potwierdzają, że zarówno w USA, jak i wśród społeczeństw wielu innych krajów poziom wiedzy finansowej determinuje zachowania oszczędnościowe jednostek w kontekście gromadzenia oszczędności emerytalnych. Główne wyniki badań w tym zakresie, prowadzonych przez naukowców wśród społeczeństw 11 wybranych krajów, ukazuje tabela 14.1.

Zaprezentowane w tabeli 14.1 rezultaty badań ukazują, że wiedza finansowa była poddana szczegółowym analizom jako determinanta zachowań związanych z gromadzeniem oszczędności emerytalnych. Autorzy poszukiwali odpowiedzi na pytanie o występowanie, siłę i kierunek korelacji między wiedzą finansową a skłonnością jednostek do dokonywania długoterminowych planów finansowych, udziału w prywatnych programach emerytalnych, jak również wysokością składek lokowanych w tychże programach. Wyniki analiz dokonanych dla 11 wybranych krajów, reprezentujących zróżnicowane obszary geograficzne na mapie świata, ukazują, że w zdecydowanej większości przypadków wiedza finansowa okazała się silną determinantą, o pozytywnym wpływie na zachowania związane z gromadzeniem oszczędności emerytalnych.

Nieco odmienne rezultaty niż te, które otrzymano dla większości analizowanych krajów, dotyczyły Szwecji. Poszukiwania korelacji pomiędzy wiedzą finansową a planowaniem na emeryturę ukazały bowiem, że poziom tej zależności jest zdecydowanie słabszy. Używając standardowego podejścia do pomiaru wiedzy finansowej – ograniczającego się do trzech pytań, pozwalających na ocenę poziomu rozumienia przez respondentów kategorii stopy procentowej, inflacji oraz dywersyfikacji ryzyka – autorzy nie potwierdzili związku pomiędzy wiedzą finansową a planowaniem. Dopiero zastosowanie szerszego zestawu pytań umożliwiło odnotowanie pozytywnego i istotnego statystycznie związku pomiędzy poziomem wiedzy finansowej a planowaniem.

Z użyciem standardowego podejścia do pomiaru wiedzy finansowej nie udało się potwierdzić występowania korelacji między wiedzą finansową a planowaniem oszczędności emerytalnych również w Nowej Zelandii⁸. W artykule wykazano jednak, że wiedza finansowa jest pozytywnie i znacząco powiązana ze skłonnością do określania i zapisywania celów finansowych (które mogą, ale jednak nie muszą odnosić się do emerytury). Brak korelacji między poziomem wiedzy finansowej a planowaniem oszczędności emerytalnych autorzy uzasadniają konstrukcją systemu emerytalnego w Nowej Zelandii, z dominującą rolą państwa w zapewnieniu świadczeń emerytalnych.

7 C. Song, *Financial Illiteracy and Pension Contributions: A Field Experiment on Compound Interest in China*, <http://ssrn.com/abstract=2580856> (dostęp: 1.05.2015).

8 D. Crossan, D. Feslier, R. Hurnard, *Financial Literacy and Retirement Planning in New Zealand*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-015, 2011.

Tabela 14.1. Główne wyniki badań dotyczących wpływu wiedzy finansowej na zachowania oszczędnościowe w obszarze oszczędzania na emeryturę

Autor, państwo, rok	Najważniejsze wyniki badań
1	2
A. Lusardi, O.S. Mitchell, USA, 2011	Wyniki badań pokazują, że wiedza finansowa jest silnie i pozytywnie skorelowana z planowaniem oszczędności na emeryturę. Najniższy poziom wiedzy finansowej zaobserwowano u osób młodych – do 35. roku życia oraz w grupie osób powyżej 65 lat. Dowiedziono, że wiedza finansowa w społeczeństwie rośnie wraz z poziomem wykształcenia. Prawdopodobieństwo podjęcia próby oszacowania wysokości potrzebnych oszczędności emerytalnych jest największe w przypadku osób z najwyższą wiedzą finansową (o 10 p.p. więcej niż w przypadku pozostałych osób). Pozytywna korelacja pomiędzy wiedzą finansową a planowaniem emerytury jest szczególnie widoczna u respondentów, którzy wykazali się wiedzą dotyczącą dywersyfikacji ryzyka.
S. Sekita, Japonia, 2011	Wyniki badań autora potwierdzają, że wiedza finansowa zwiększa prawdopodobieństwo posiadania planu oszczędnościowego z przeznaczeniem na przyszłą emeryturę. W artykule dokonano analizy poziomu wiedzy finansowej w Japonii, który ogólnie określono jako niski. Najmniej wyedukowane finansowo grupy stanowią: kobiety, osoby młode oraz jednostki z niskim wykształceniem, a także wykazujące niskie poziomy dochodów. Prawdopodobieństwo posiadania oszczędności emerytalnych u osób, które mają najwyższy poziom wiedzy finansowej, jest o 7% wyższe niż u pozostałych osób. Autor rozszerzył ponadto badania o poszukiwanie zależności pomiędzy edukacją finansową prowadzoną w szkołach a wiedzą finansową i oszczędzaniem na emeryturę. Uczestnictwo w programach edukacji finansowej w szkole nie wywiera wpływu na poziom wiedzy finansowej dorosłych respondentów, jednakże zwiększa prawdopodobieństwo długookresowego planowania. Osoby, które oszczędzały regularnie w dzieciństwie, są bardziej skłonne do oszczędzania na emeryturę jako dorośli.
Ch. Song, Chiny, 2015	Obserwacje przeprowadzone na 1104 chińskich gospodarstwach domowych z terenów wiejskich ukazują, że posiadanie wiedzy na temat istoty procentu składanego i rozumienie tej kategorii ma pozytywny wpływ na poziom składki wnoszonej do specjalnego planu emerytalnego dedykowanego dla mieszkańców obszarów wiejskich (<i>Rural Social Pension Insurance Program</i>), wprowadzonego w 2009 roku. Poziom składki w grupie osób, w której przeprowadzono edukację respondentów na temat procentu składanego oraz ogólnych korzyści związanych z uczestnictwem w planie emerytalnym, wzrósł o ok. 40% w stosunku do średniej składki tzw. grupy kontrolnej, w której takiego eksperymentu nie przeprowadzono.
L. Klapper, G.A. Panos, Rosja, 2011	Badania przeprowadzone przez autorów potwierdzają, że wiedza finansowa ma znaczący wpływ i jest pozytywnie skorelowana z posiadaniem dobrowolnych oszczędności emerytalnych. Poziom wiedzy finansowej jest wyższy wśród młodszej oraz bardziej wykształconej części społeczeństwa, niższy zaś na obszarach wiejskich oraz wśród osób żyjących poza głównymi miastami. W przypadku osób wykazujących wysoki poziom wiedzy finansowej prawdopodobieństwo planowania emerytury z wykorzystaniem prywatnych funduszy emerytalnych jest o ok. 30% wyższe niż w przypadku osób z niskim poziomem wiedzy finansowej. W przypadku mieszkańców obszarów wiejskich prawdopodobieństwo to jest zaś o 50% mniejsze niż w przypadku pozostałych osób.

J.R. Agnew, H. Bateman, S. Thorp, Australia, 2012	<p>Rezultaty badań przeprowadzonych w czerwcu 2012 roku na reprezentatywnej próbie 1024 Australijczyków ukazują, że jako grupy z najmniejszą wiedzą finansową wyłaniają się: osoby młode (do 35. roku życia), kobiety, osoby mniej wykształcone oraz osoby niepracujące. Poszukując odpowiedzi na pytanie dotyczące wpływu wiedzy finansowej na planowanie finansów na przyszłej emeryturze, autorzy podzielili badaną próbę na dwie grupy: osoby planujące (które dokonały próby oszacowania kwoty oszczędności potrzebnych na emeryturę) oraz nieplanujące (które takiej próby nie podjęły). Zdolność do udzielania poprawnych odpowiedzi na pytania sprawdzające poziom wiedzy finansowej była zdecydowanie wyższa w przypadku jednostek należących do grupy osób planujących.</p>
D. Crossan, D. Feslier, R. Hurnard, Nowa Zelandia, 2011	<p>Na podstawie analizy danych zgromadzonych w 2009 roku za pomocą wywiadów osobistych na reprezentatywnej próbie 850 Nowozelandczyków autorzy nie potwierdzili występowania związku między wiedzą finansową a planowaniem przyszłej emerytury. Zgodnie z wynikami badań najniższy poziom wiedzy finansowej cechuje zarówno osoby najmłodsze (do 35. roku życia), jak i te najstarsze (powyżej 65. roku życia). Do grup społeczeństwa najmniej wyedukowanych finansowo należą ponadto kobiety, osoby mieszkające poza głównymi miastami oraz na wsi, osoby z niskim poziomem wykształcenia, a także Maorysi (autochtoniczna grupa etniczna Nowej Zelandii). W artykule dowiedziono, że wiedza finansowa, pomimo iż nie wykazuje wpływu na podjęcie działań w kierunku planowania finansów z myślą o przyszłej emeryturze, to jest pozytywnie i znacząco powiązana ze skłonnością do określania i zapisywania celów finansowych (które mogą, ale jednak nie muszą odnosić się do emerytury). Brak korelacji między poziomem wiedzy finansowej a planowaniem oszczędności emerytalnych autorzy uzasadniają konstrukcją systemu emerytalnego w Nowej Zelandii, z dominującą rolą państwa w zapewnieniu świadczeń emerytalnych.</p>
J. Hastings, O.S. Mitchell, Chile, 2010	<p>Na podstawie danych pochodzących z badania <i>Encuesta de Protección Social</i> przeprowadzonego w 2009 roku w Chile autorzy dokonali oceny wpływu wiedzy finansowej i niecierpliwości na decyzje dotyczące oszczędzania na emeryturę. Jako osoby o wyższej wiedzy finansowej wyłonili się osoby młodsze, mężczyźni oraz osoby z wyższym stopniem wykształcenia i wyższymi dochodami miesięcznymi. Rezultaty badań ukazują ponadto, że zarówno wiedza finansowa, jak i wykazywana przez jednostki niecierpliwość są istotnie skorelowane z oszczędzaniem na emeryturę. Im wyższy poziom wiedzy finansowej wykazuje jednostka oraz im mniejsza jest jej skłonność do preferencji teraźniejszych niższych nagród nad większymi nagrodami w przyszłości, tym bardziej prawdopodobne jest posiadanie przez nią oszczędności emerytalnych.</p>
J. Almenberg, J. Säve-Söderbergh, Szwecja, 2011	<p>Wyniki badań autorów ukazują, że podobnie jak w innych krajach najniższy poziom wiedzy finansowej posiadają: kobiety, ludzie starsi (powyżej 65. roku życia), osoby z niższymi dochodami oraz z niskim poziomem wykształcenia. Poszukiwania zależności pomiędzy wiedzą finansową a planowaniem na emeryturę przyniosły jednakże nieco odmienne rezultaty niż w przypadku większości krajów, ukazując, że poziom tej zależności w przypadku Szwecji jest zdecydowanie słabszy. Używając standardowego podejścia do pomiaru wiedzy finansowej*, autorzy nie potwierdzili bowiem związku pomiędzy wiedzą finansową a planowaniem, jednakże zastosowanie szerszego zestawu pytań użytych do oceny poziomu wiedzy finansowej badanych umożliwiło wykrycie takich powiązań. W przypadku szerszego podejścia do pomiaru wiedzy finansowej odnotowano pozytywny i istotny statystycznie związek pomiędzy poziomem wiedzy finansowej a planowaniem.</p>

Tabela 14.1. (cd.)

1	2
I. Honekamp, Niemcy, 2012	Rezultaty otrzymane przez autorkę dowodzą, że wiedza finansowa jest pozytywnie skorelowana z posiadaniem prywatnych oszczędności emerytalnych. W badaniu wykazano, że ani płeć, ani wiek respondentów nie różnicują jednak istotnie poziomu wiedzy finansowej u 1806 badanych. Istotnym kryterium różnicującym okazał się natomiast poziom edukacji – osoby z najniższym poziomem wykształcenia udzieliły najmniej poprawnych odpowiedzi i jednocześnie tylko 40% z nich posiada prywatne oszczędności emerytalne.
E. Fornero, C. Monticone, Włochy, 2011	Autorzy ukazali, że podobnie jak w przypadku wielu innych krajów kobiety oraz osoby z niższym wykształceniem stanowią grupy społeczeństwa cechujące się najniższym poziomem wiedzy finansowej. Cechą charakterystyczną dla Włoch jest dodatkowo występujące silne zróżnicowanie regionalne. Najwyższą wiedzę finansową posiadają osoby zamieszkujące środkowo-północne obszary Włoch. Zgodnie z wynikami badań wiedza finansowa jest silnie i pozytywnie skorelowana z prawdopodobieństwem udziału w prywatnych planach emerytalnych.
L. Arrondel, M. Debbich, F. Savignac, Francja, 2013	Bazując na danych pochodzących z badania gospodarstw domowych <i>PATrimaines et Préférences face au Temps et au Risque</i> przeprowadzonego w 2011 roku, autorzy dowodzą występowania znacznej pozytywnej korelacji pomiędzy skłonnością do tworzenia specyficznych planów finansowych w długim okresie (czego wymaga planowanie finansów na przyszłą emeryturę) a wiedzą finansową. W artykule ukazano cechy charakterystyczne dla Francuzów, którzy zdradzają niski poziom wiedzy finansowej. Najniższy poziom wiedzy finansowej charakteryzuje osoby młode (do 35. roku życia), najstarsze (powyżej 65. roku życia), jak również osoby z niskim poziomem wykształcenia. Autorzy zbadali ponadto wpływ poglądów politycznych reprezentowanych przez respondentów na poziom ich wiedzy finansowej. Osoby bez wyraźnych poglądów politycznych wykazały najniższy poziom wiedzy, podczas gdy osoby opowiadające się za opcją „centrum” miały najwyższy poziom wiedzy finansowej. W artykule dowiedziono także, że prawdopodobieństwo długookresowego planowania finansowego u badanych, którzy udzieliłi pozytywnej odpowiedzi na wszystkie pytania sprawdzające poziom ich wiedzy finansowej, jest o 9 p.p. wyższe niż w pozostałych przypadkach.

* Rozumianego jako użycie w badaniu zestawu trzech zasadniczych pytań odnoszących się do następujących zagadnień: rozumienie istoty stopy procentowej, inflacji oraz dywersyfikacji ryzyka.

Źródło: opracowano na podstawie literatury przedmiotu zamieszczonej w bibliografii do niniejszego opracowania.

Poszukując uzasadnienia dla rezultatów otrzymanych w Szwecji, autorzy opracowania⁹ również wskazują na szczególne cechy szwedzkiego systemu emerytalnego, podkreślając, że jest on przyjazny dla osób niewykazujących wysokiego poziomu wiedzy finansowej. Dzięki naciskowi na publiczne dostarczanie informacji uczestnicy systemu otrzymują przydatne informacje, dotyczące funkcjonowania rynków finansowych oraz roczne prognozy na temat indywidualnych korzyści emerytalnych, które dostarczane są automatycznie za pomocą mejli i wyrażane są w bardzo prosty, zrozumiały sposób.

14.2. Gromadzenie oszczędności emerytalnych w Polsce w grupach społeczeństwa cechujących się niską wiedzą finansową – wyniki badań własnych

Badanie zostało przeprowadzone we współpracy z Interaktywnym Instytutem Badań Rynkowych w terminie od 27 lutego do 1 marca 2013 roku. Tematyka badań dotyczyła zagadnień związanych ze zrachowaniami finansowymi Polaków w obszarze oszczędności, ze szczególnym uwzględnieniem oszczędności emerytalnych. Analizą objęto grupę 1000 osób w wieku 15 i więcej lat. Badania ankietowe zrealizowano metodą CAWI (*Computer Assisted Web Interview*).

W badanej populacji 64,1% stanowiły kobiety. Najwięcej respondentów – 307 spośród 1000 osób – należało do grupy wiekowej 25–34 lat. Strukturę wiekową badanej części społeczeństwa prezentuje rysunek 14.1.

Rysunek 14.1. Struktura wiekowa próby badawczej

Źródło: opracowano na podstawie danych zgromadzonych w badaniach własnych.

9 Zob. J. Almenberg, J. Säve-Söderbergh, *Financial Literacy and Retirement Planning in Sweden*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-018, 2011.

Uwzględniając poziom wykształcenia respondentów, należy zauważyć, że najwięcej osób posiadało wykształcenie wyższe (46,1%). Średnie wykształcenie zadeklarowało 39,7% badanych. Struktura próby według kryterium wielkości miejscowości zamieszkania kształtuje się następująco: obszary wiejskie wskazało 27,1% ankietowanych, miasta do 100 tys. mieszkańców – 25,8%, miasta od 100 do 500 tys. mieszkańców – 26,2% i 20,9% badanych osób wskazało na miasta powyżej 500 tys. mieszkańców.

Najwięcej ankietowanych (56,1%) zadeklarowało, że miesięczne dochody netto w gospodarstwie domowym mieszczą się w przedziale 1000–5000 zł. Poniżej 1000 zł wartość ta kształtowała się u 10,6% badanych. Tylko 6,1% respondentów wskazało poziom dochodu na poziomie powyżej 1000 zł, a 27,2% udzieliło odpowiedzi, że w przypadku ich gospodarstwa domowego wartość ta mieści się w przedziale 5000–10 000 zł.

Tabela 14.2 prezentuje natomiast sytuację zawodową osób, które wzięły udział w badaniu.

Tabela 14.2. Sytuacja zawodowa respondentów

Sytuacja zawodowa	Liczba respondentów
Uczy się lub studiuje	267
Pracuje na stałe lub dorywczo	510
Nie pracuje, w tym:	256
– zajmuje się domem, dziećmi, jest na rencie/emeryturze	145
– jest bezrobotny(a)	111
Inna sytuacja	71

Źródło: opracowano na podstawie danych zgromadzonych w badaniach własnych.

Punkt wyjścia do określenia zachowań związanych z gromadzeniem oszczędności emerytalnych wśród respondentów cechujących się niską wiedzą finansową stanowiło wyodrębnienie ankietowanych należących do poszczególnych grup. Wśród 952 pełnoletnich ankietowanych:

- 90 to osoby powyżej 55. roku życia,
- 252 to osoby mieszkające na wsi,
- 46 to osoby posiadające wykształcenie podstawowe,
- 102 to osoby deklarujące najniższe miesięczne dochody netto na osobę w gospodarstwie domowym (do 1000 zł).

Łącznie liczba osób należących do grup społecznych, które cechuje niski poziom wiedzy finansowej, wyniosła 350, stanowiąc nieco ponad 36,76% ogółu dorosłych objętych badaniem.

Na podstawie analizy zgromadzonych danych empirycznych ustalono, że w tej grupie osób 28 respondentów (8%) gromadzi oszczędności z myślą o emeryturze. Dla porównania warto wskazać, że wartość ta dla wszystkich 952 osób pełnoletnich objętych badaniem kształtuje się na poziomie 10,5%. Tabela 14.3 prezentuje liczbę osób, które zadeklarowały, że gromadzą środki na emeryturę według kryterium wieku.

Tabela 14.3. Liczba osób, które zadeklarowały, że gromadzą dodatkowe oszczędności emerytalne (według kryterium wieku)

Osoby starsze (powyżej 55. roku życia)	Respondenci pełnoletni	Osoby młode (18–35 lat)
13 z 90 (14,44%)	100 z 952 (10,5%)	50 z 586 (8,53%)

Źródło: opracowano na podstawie danych zgromadzonych w badaniach własnych.

Osoby należące do grupy wiekowej 55+, która posiada najniższy poziom wiedzy finansowej – uwzględniając kryterium wieku (według przytoczonych badań przeprowadzonych na zlecenie Fundacji Kronenberga), stanowi najmniejszy odsetek osób oszczędzających na emeryturę. Najliczniej reprezentowaną grupą wiekową wśród respondentów, którzy zadeklarowali posiadanie oszczędności emerytalnych, były natomiast osoby młode (18–35 lat).

Kolejne grupy społeczne, które stanowią szczególnie obszar zainteresowań niniejszego opracowania, to: osoby zamieszkujące wieś, respondenci z wykształceniem podstawowym oraz osoby deklarujące najniższy poziom miesięcznych dochodów netto przypadających na osobę w gospodarstwie domowym. Liczbę ankietowanych, która zadeklarowała, że jeden z celów, na jakie gromadzą oszczędności, stanowi emerytura, zaprezentowaną w przekroju każdej z wyróżnionych grup przedstawia tabela 14.4.

Tabela 14.4. Liczba osób, które zadeklarowały, że gromadzą dodatkowe oszczędności emerytalne (w przekroju wybranych grup społecznych cechujących się niską wiedzą finansową)

Osoby zamieszkujące wieś	Respondenci z wykształceniem podstawowym	Osoby deklarujące najniższy poziom miesięcznych dochodów netto
15 z 252 (5,95%)	5 z 46 (10,87%)	6 ze 102 (5,88%)

Źródło: opracowano na podstawie danych zgromadzonych w badaniach własnych.

W celu umożliwienia głębszej analizy danych zawartych w tabelach 14.3 i 14.4 na podstawie analizy zgromadzonych w badaniu danych empirycznych autorka określiła cechy typowego respondenta posiadającego oszczędności emerytalne:

- 30 lat,
- miejsce zamieszkania – miasto powyżej 500 tys. mieszkańców,
- wykształcenie wyższe,
- miesięczny dochód netto na osobę w gospodarstwie domowym na poziomie 1000–5000 zł.

Wszyscy respondenci biorący udział w badaniu, którzy zadeklarowali, że nie gromadzą jeszcze oszczędności emerytalnych (tj. 852 osoby dorosłe), odpowiadali na pytanie dotyczące tego, czy planują zająć się tym w przyszłości. Tylko 28% z tej grupy badanych zadeklarowało, że zamierza w przyszłości rozpocząć planowanie

finansowe emerytury. W przypadku analizy grup społecznych cechujących się niskim poziomem wiedzy finansowej odsetek ten był zdecydowanie mniejszy i wynosił jedynie 14,28% (46 z 322 osób, które nie gromadzą jeszcze oszczędności emerytalnych). Szczegółowe wartości dla konkretnych prezentuje tabela 14.5.

Tabela 14.5. Liczba osób, które zadeklarowały, że nie myślą jeszcze o emeryturze, ale planują zająć się tym w przyszłości (w przekroju wybranych grup społecznych cechujących się niską wiedzą finansową)

Osoby powyżej 55. roku życia	Osoby zamieszkujące wieś	Respondenci z wykształceniem podstawowym	Osoby deklarujące najniższy poziom miesięcznych dochodów netto
1 z 77 (1,30%)	13 z 237 (5,49%)	9 z 41 (21,95%)	22 z 96 (22,92%)

Źródło: opracowano na podstawie danych zgromadzonych w badaniach własnych.

Pośród 100 pełnoletnich osób oszczędzających w całej badanej populacji 42% deklaruje regularne odkładanie co miesiąc stałej kwoty. Zauważając próbę do respondentów, którzy przynależą do grup społecznych cechujących się niską wiedzą finansową, odsetek ów wynosi już tylko 25% (7 z 28 respondentów oszczędzających na emeryturę).

Tabela 14.6. Liczba osób, które zadeklarowały, że regularnie, co miesiąc odkładają stałe kwoty na emeryturę (w przekroju wybranych grup społecznych cechujących się niską wiedzą finansową)

Osoby powyżej 55. roku życia	Osoby zamieszkujące wieś	Respondenci z wykształceniem podstawowym	Osoby deklarujące najniższy poziom miesięcznych dochodów netto
3 z 13 (23,08%)	2 z 15 (13,33%)	1 z 5 (20%)	1 z 6 (16,67%)

Źródło: opracowano na podstawie danych zgromadzonych w badaniach własnych.

Zbiór cech typowego respondenta deklarującego regularne, comiesięczne odkładanie stałej kwoty z przeznaczeniem na emeryturę kształtuje się następująco:

- 39 lat,
- miejsce zamieszkania – miasto powyżej 500 tys. mieszkańców,
- wykształcenie wyższe,
- miesięczny dochód netto na osobę w gospodarstwie domowym na poziomie 1000–5000 zł.

W badaniu ustalono także liczbę osób, które mają już plan oszczędzania na emeryturę (określiły sposób oszczędzania, częstotliwość i wysokość wpłat), ale często nie trzymają się planu. W przypadku grup społeczeństwa wyróżnionych w tabeli 14.6 tylko 2 z 28 osób (7,14%) zadeklarowało takie zachowania. Dla ogółu pełnoletnich respondentów objętych badaniem wartość ta kształtowała się natomiast na poziomie 13%.

Podsumowanie

Przeprowadzona w niniejszym rozdziale analiza, dokonana na podstawie badań własnych autorki, ukazuje, że zachowania finansowe w obszarze oszczędzania na emeryturę w grupach społecznych cechujących się niskim poziomem wiedzy finansowej budzą szczególny niepokój. Osoby należące do tych grup zdecydowanie rzadziej odkładają środki z przeznaczeniem na przyszłą emeryturę, rzadziej oszczędzają regularnie, a wśród badanych, którzy jeszcze nie rozpoczęli procesu gromadzenia dobrowolnych oszczędności emerytalnych, zdecydowanie mniej respondentów planuje zająć się tym w przyszłości.

Zgodnie z zaprezentowanymi wynikami z przeglądu literatury przedmiotu w większości analizowanych krajów dowiedziono występowania pozytywnego wpływu wiedzy finansowej na zachowania finansowe w odniesieniu do oszczędności emerytalnych. W tym kontekście należy zatem zwrócić uwagę na szczególną potrzebę edukacji finansowej skierowanej do następujących grup społecznych: osób powyżej 55. roku życia, osób mieszkających na wsi, posiadających wykształcenie podstawowe oraz tych z najniższymi dochodami.

Skuteczna edukacja finansowa powinna być procesem ciągłym, odbywającym się na przestrzeni całego życia. Zgodnie ze sprawozdaniem Parlamentu Europejskiego w sprawie ochrony konsumenta z 2008 roku¹⁰ koncepcja zdolności do zrozumienia mechanizmów finansowych obejmuje trzy najważniejsze elementy: wiedzę z zakresu finansów i zrozumienie mechanizmów finansowych, umiejętności i kompetencje w dziedzinie finansów oraz odpowiedzialność finansową. Tylko pełne podejście do edukacji finansowej konsumentów może zatem przynieść właściwe rezultaty.

M. Iwanicz-Drozdowska podkreśla, że w przypadku krajów wysoko rozwiniętych edukacja finansowa powinna dostarczyć klientom umiejętności i kompetencji umożliwiających właściwe rozpoznanie szans i zagrożeń, jakie niosą ze sobą zarówno typowe, jak i nowe i bardziej skomplikowane produkty finansowe. W przypadku krajów rozwijających się edukacja finansowa powinna natomiast koncentrować się wokół: korzyści związanych z dostępem do usług finansowych na rynku głównym, ukazania roli banków i pieniądza oraz wskazania na potrzebę budowania relacji z instytucjami finansowymi¹¹.

Skuteczna edukacja finansowa powinna być zatem dopasowana do potrzeb klientów na danym rynku. W Polsce inicjatywy edukacyjne niewątpliwie powinny być wycelowane także na obszar dobrowolnego gromadzenia oszczędności emerytalnych, w tym na właściwe długoterminowe planowanie finansowe oraz budowanie nawyku regularnego oszczędzania – począwszy od najmłodszych lat.

¹⁰ Parlament Europejski, *Sprawozdanie w sprawie ochrony konsumenta: poprawa edukacji konsumenckiej i wiedzy na temat kredytów i finansów*, 2007/2288(INI), 2008.

¹¹ M. Penczar (red.), *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*, IBnGR, Gdańsk 2014.

Jak wskazują rezultaty badań przeprowadzonych w Japonii, uczestnictwo w programach edukacji finansowej w szkole nie wywiera wpływu na poziom wiedzy finansowej dorosłych respondentów, jednakże zwiększa prawdopodobieństwo długookresowego planowania. Osoby, które oszczędzały regularnie w dzieciństwie, są bardziej skłonne do oszczędzania na emeryturę w dorosłym życiu¹². Wydaje się, że podstawowa wiedza o funkcjonowaniu systemu emerytalnego, występujących problemach demograficznych – które nie pozostaną bez wpływu na wysokość emerytur, budząc także obawy o wydolność systemu emerytalnego w przyszłości – jest wśród Polaków ciągle na niskim poziomie.

W celu zwiększenia poziomu oszczędności emerytalnych Polaków inicjatywy edukacyjne w tym zakresie powinny być poparte realnymi zachętami podatkowymi, występowaniem produktów skonstruowanych w taki sposób, by zawierały mechanizmy chroniące przed nadmiernym poziomem utraty zgromadzonego kapitału (szczególnie w okresie bliskim daty przejścia na emeryturę). Niezwykle ważnym elementem ułatwiającym podejmowanie decyzji w zakresie oszczędzania na emeryturę może okazać się także dostarczanie Polakom informacji niezbędnych do właściwego zarządzania finansami osobistymi w długim terminie – na wzór tych dostarczanych konsumentom w Szwecji.

Bibliografia

- Agnew J.R., Bateman H., Thorp S., *Financial Literacy and Retirement Planning in Australian*, UNSW Australian School of Business Research Paper No. 2012ACTL16, 2012.
- Arrondel L., Debbich M., Savignac F., *Financial Literacy and Financial Planning in France, Numeracy*, Vol. 6, Iss. 2, Article 8., Banque de France Working Paper No. 465, 2014.
- Almenberg J., Säve-Söderbergh J., *Financial Literacy and Retirement Planning in Sweden*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-018, 2011.
- Behrman J.R., Mitchell O.S., Soo C., Bravo D., *Financial Literacy, Schooling, and Wealth Accumulation*, NBER WP 16452, 2010.
- Campbell J., *Household Finance*, „Journal of Finance” 2006, Vol. 61.
- Crossan D., Feslier D., Hurnard R., *Financial Literacy and Retirement Planning in New Zealand*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-015, 2011.
- Fornero E., Monticone C., *Financial Literacy and Pension Plan Participation in Italy*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-019, 2011.
- Hastings J., Tejeda-Ashton L., *Financial Literacy, Information, and Demand Elasticity: Survey and Experimental Evidence from Mexico*, NBER Working Paper No. 14538, 2008.
- Honekamp I., *Financial Literacy and Retirement Savings in Germany*, Networks Financial Institute: Working Paper Series: 2012-WP-03, 2012.
- Klapper L.F., Panos G.A., *Financial Literacy and Retirement Planning in View of a Growing Youth Demographic: The Russian Case*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-017, 2011.

12 S. Sekita, *Financial Literacy and Retirement Planning in Japan*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-016, 2011.

- Lusardi A., Tufano P., *Debt Literacy, Financial Experiences, and Overindebtedness*, NBER Working Paper No. 14808, 2009.
- Mitchell O.S., Lusardi A., *Financial Literacy and Retirement Planning in the United States*, Netspar Discussion Paper No. 02/2011-022, 2011.
- Mitchell O.S., Lusardi A., *How Financial Literacy and Impatience Shape Retirement Wealth and Investment Behaviors*, NBER Working Paper No. 16740, 2011.
- Moore D., *Survey of Financial Literacy in Washington State: Knowledge, Behavior, Attitudes, and Experiences*, Technical Report No. 03-39, Social and Economic Sciences Research Center, Washington State University, 2003.
- Parlament Europejski, *Sprawozdanie w sprawie ochrony konsumenta: poprawa edukacji konsumenciej i wiedzy na temat kredytów i finansów*, 2007/2288(INI), 2008.
- Penczar M. (red.), *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*, IBnGR, Gdańsk 2014.
- Rooij van M., Lusardi A., Alessie R., *Financial Literacy and Stock Market Participation*, „Journal of Financial Economics” 2011, Vol. 101, No. 2, Elsevier.
- Sekita S., *Financial Literacy and Retirement Planning in Japan*, Netspar Discussion Paper No. 01/2011-016, 2011.
- Song C., *Financial Illiteracy and Pension Contributions: A Field Experiment on Compound Interest in China*, <http://ssrn.com/abstract=2580856> (dostęp: 1.05.2015).

WPŁYW WIEDZY FINANSOWEJ NA GROMADZENIE OSZCZĘDNOŚCI EMERYTALNYCH

Streszczenie:

Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych w USA, Japonii, Chinach, Rosji, Australii, Nowej Zelandii, jak i w wielu krajach Europy, w tym także i w Polsce, najmniej wyedukowane finansowo grupy stanowią: kobiety, osoby młode oraz jednostki z niskim wykształceniem, a także wykazujące niskie poziomy dochodów.

Brak wiedzy finansowej wpływa na zachowania finansowe jednostek. Osoby z niskim poziomem wiedzy finansowej częściej podejmują bowiem nieoptymalne decyzje finansowe. Wykazują większą skłonność do wyboru ofert kredytów i pożyczek wiążących się z wyższymi poziomami kosztów, a ponadto gromadzą mniej oszczędności.

Obszarem zainteresowań niniejszego opracowania stał się problem gromadzenia oszczędności emerytalnych w grupach społeczeństwa cechujących się szczególnie niskim poziomem wiedzy finansowej. Główny cel stanowiło ukazanie wpływu poziomu wiedzy finansowej na gromadzenie oszczędności emerytalnych.

Słowa kluczowe: wiedza finansowa, decyzje finansowe, planowanie, oszczędzanie na emeryturę

THE INFLUENCE OF FINANCIAL LITERACY ON RETIREMENT SAVINGS

Summary:

According to the research findings in the USA, Japan, China, Russia, Australia, New Zealand, Chile, as well as in many European countries including Poland, females, young people, individuals with the lowest levels of educational attainment and those with low income constitute the social group with the lowest financial literacy.

Financial illiteracy affects financial behaviors. Individuals with low level of financial literacy are more likely to make non-optimal financial decisions: they get involved in high-cost borrowing (costly mortgages) and accumulate less retirement wealth.

In this context a problem of retirement savings in the social groups characterised by particular low level of financial literacy emerges as a specific area of interest in this paper. The main goal of this contribution is to show the influence of financial literacy on retirement savings.

Keywords: financial literacy, financial decisions, retirement planning, retirement savings